

LITURGIJSKA OBNOVA U SVJETLU POSLIJESABORSKIH SMJERNICA

Ante CRNČEVIĆ, Zagreb

Sažetak

U analitičkom osvrtu na riječ crkvenoga učiteljstva, na liturgijsku praksu i na liturgijsko-teološku misao kroz desetljeća nakon Drugoga vatikanskog sabora, autor nastoji ocrtati smjerove liturgijskih kretanja te ponuditi sintetički prikaz sveukupnoga »liturgijskoga stanja« u pokoncilskoj Crkvi. Prvi dio rada nudi kraći sažetak »nove liturgijske misli« s polazištem u konstituciji *Sacrosanctum concilium*, dok se u drugome dijelu ocrtava presjek triju razdoblja poslijesaborske liturgijske obnove te analizira kriznost sadašnjega trenutka liturgijske obnove. Poseban je naglasak stavljen na razumijevanje Crkve kao otajstvene zbilje u svijetu s ciljem da bi i liturgija bila gledana kroz prizmu otajstvenoga uprisutnjenja Božjega djela spasenja. Na kraju su, u obliku zaključka, ponuđene ključne smjernice za daljnji hod započete liturgijske obnove.

Ključne riječi: liturgija, liturgijska obnova, Drugi vatikanski sabor, *Sacrosanctum concilium*, otajstvo, obred, Crkva, dokumenti Crkve.

Status quaestionis: trajnost obnove i kriznost sadašnjega trenutka

Dana 4. prosinca 1563. svečano je zaključen Tridentski sabor. Istoga dana četiri stotine godina poslije, 4. prosinca 1963., proglašen je prvi dokument Drugoga vatikanskog sabora, konstitucija o liturgiji *Sacrosanctum Concilium*.¹ Koinci-

¹ U radu se susreću sljedeće bibliografske skraćenice teoloških časopisa i znanstvenih nizova: AAS – *Acta Apostolicae Sedis*; EO – *Ecclesia orans*; HD – *Heiliger Dienst*; JLV – *Jahrbuch für Liturgiewissenschaft*; LJB – *Liturgisches Jahrbuch*; LMD – *La Maison-Dieu*; LQF – *Liturgiegeschichtliche Quellen und Forschungen*; RL – *Rivista liturgica*; SB – *Služba Božja*; SdZ – *Stimmen der Zeit*; TTZ – *Trierer theologische Zeitschrift*.

O prethodnim shemama, nastanku Konstitucije u saborskim raspravama te njezinu sadržaju moguće je čitati u: E. J. LENGELING, *Die Konstitution »Sacrosanctum Concilium«*. *Lateinisch-deutscher Text mit einem Kommentar*, Münster iW., 1964.; G. BARAÚNA [ur.], *La liturgia rinnovata dal Concilio*, Torino-Leumann ¹1964., ²1965. (prilozi: Jungmann, Gy, Kloppenburg, Vaggagini, Enout); G. BARAÚNA, *The Liturgy of Vatican II*, (2 vol.) Chicago, 1966.; W. H. SCHMIDT, *La costituzione sulla sacra liturgia. Testo, Genesi, Commento, Documentazione*, Roma, 1966.; A. BUGNINI, *La riforma liturgica 1948-1975*, (Biblioteca Ephemerides liturgicae, Subsidia 30), Roma, 1983.; C. BRAGA, »La preparazione della Costituzione 'Sacrosanctum Concilium'«, u: A.G.

dencija nadnevka zacijelo nije bila ciljana, ali nije bez značenja te u njoj možemo istovremeno prepoznati i kontinuitet i diskontinuitet. Kao da se i tom igrom nadnevaka željelo poručiti da je liturgija saborske konstitucije duboko ukorijenjena u tradiciju Crkve, ali i širom otvorena novosti trenutka u kojem Crkva živi. Stoga i česte usporedbe predsaborske i posaborske liturgije neopravdano se igraju slikom kontrapozicije, načinom crno-bijeloga prikazivanja koji zasigurno ne očituje istinitost i stvarnost liturgije Crkve ni one u predsaborskom ni ove u posaborskom razdoblju.² Neosporno je da je liturgija koju su stvarala stoljeća – i koja se sve do ne tako davno činila nepromjenjivom jer se smatrala pokladom vjere – bila potrebna korjenite obnove, ali smo jednako svjedoci da i posaborska liturgija nosi nedorečenosti i nejasnoće koje su potrebne obnavljanja.

Promicati liturgijsku obnovu Drugoga vatikanskoga sabora ne znači fiksirati njezinu normativnost i zamišljati da je pred nama novih četiri stotine godina provođenja saborskih odredbi. Narav same liturgije iziskuje *trajnost obnove*. Stoga i današnji pristup liturgijskoj konstituciji mora smjelo uvidati mogućnosti primjene saborskih načela ali i puteve »evolutivnoga tumačenja«³ istih načela, kako bi Sabor uistinu bio shvaćen kao djelo Duha u trajnom obnavljanju Crkve. Liturgijska obnova Drugoga vatikanskoga sabora nije nipošto svediva na vremenski okvir sabora niti na razdoblje ključnih neposredno posaborskih dokumenata. Stoga i naš govor o liturgiji u posaborskim smjernicama nije kronografija reformskih događanja ili osvrt unatrag, nego promišljanje o temeljnim načelima koja stoje kao zadaća i u ovom povijesnom trenutku.

MARTIMORT, *Mens concordet voci*, Paris, 1983., 381-403; P. JOUNEL, »Genèse de théologie de la Constitution Sacrosanctum concilium«, *LMD* 155(1983.), 6-20; C. BRAGA, »La 'Sacrosanctum concilium' nei lavori della Commissione preparatoria«, *Notitiae*, 20 (1984), 87-134; A.G. MARTIMORT, »La Constitution sur la liturgie de Vatican II«, *Bulletin de Littérature Ecclésiastique* 85(1984.), 60-74; CONGREGAZIONE PER IL CULTO DIVINO, *Costituzione »Sacrosanctum Concilium. Studi*, (Biblioteca Ephemerides liturgicae, Subsidia 38), Roma, 1986.; A. MELLONI, »Tensioni e timori alla vigilia del Vaticano II: la costituzione apostolica 'Veterum sapientia' di Giovanni XXIII«, *Cristianesimo nella storia* 11(1990.), 257-307; A. MELLONI, »Contesti, fatti e reazioni attorno alla 'Veterum sapientia' di Giovanni XXIII«, *RL* 89 (2002.), 391-407. Širi kontekst saborskih rasprava prikazan je u: A. MELLONI [ur.], *Storia del concilio Vaticano II*, (5 vol.), Bologna, 1995.-2001.

² U znanstveno-popularnoj, a katkad i u znanstvenoj literaturi suprotstavljenost pretkoncilske i pokoncilske liturgije izriče se nedovoljno opravdanim slikama isključivosti koja liturgiji prošlosti u potpunosti oduzima 'duh slavljenja' i 'mogućnost sudjelovanja'. Kao primjer odabiremo rečenicu: »Die Liturgie der katholischen Kirche hat 400 Jahre lang einen Gipsverband getragen. Am heutigen 4. Dezember 1963 ist er hat ihr abgenommen worden«, u: B. FISCHER, »Die pastoralen Anliegen der Liturgiekonstitution«, *LJb* 15 (1965.), 65. Takav govor, razumljiv jedino za razdoblje prijelaza, ima svoju efektivnost u cilju buđenja svijesti o liturgiji koja pripada svima u Crkvi te ga stoga treba i iščitavati u kontekstu vremenskoga trenutka, na način koji ne dopušta isključivost i suprotstavljenost.

³ Usp. G. DOSSETTI, *Per una »Chiesa eucaristica«*. *Rilettura della portata dottrinale della Costituzione liturgica del Vaticano II. Lezioni del 1965*, [G. ALBERIGO, G. RUGGIERI, ur.], Bologna, 2001.

Četiri desetljeća obnove u svjetlu liturgijske konstitucije mogu izazvati slavljeničke trenutke, ali 40. obljetnica po svom je značenju trenutak kojem je vlastitije preispitivanje negoli slavljenje. Uzmemo li u obzir datost da, kako nas poučava antropologija, jedan kulturološki ciklus, a liturgijska obnova to bez sumnje jest, traje 70-80 godina,⁴ lako je zaključiti da četvrto desetljeće takvoga ciklusa predstavlja krizu, krizu koja je stigmatizirana umorom, sumnjom, osjećajem bezuspješnosti i promašenosti, pomišljanjem na povratak, ili pak frustrirajućom ili nedefiniranom odvažnošću iskoraka na novi put. Čini se da liturgija današnje Crkve proživljava upravo takvu krizu i doživljava takvu kritiku sadašnjega vremena. Narav sadašnjega trenutka moguće je očitavati i u biblijskoj numeričkoj simbolici koja uz četrdeset dana odnosno godina veže potop, sužanjstvo, putovanje, iskušanje, ne, dakle, cilj ili dovršenje puta. Četrdesetnica liturgijske obnove upućuje na novo razdoblje, ono koje će biti bliže slavi i Otajstvu. Ovo razdoblje krize, 'krize polovice puta' ili krize umora može biti pogubno za uspjeh same obnove, ne shvati li se obnova kao kulturološki proces kojem je potrebno vrijeme, pa i generacije.

Hubert Jedin, veliki znalac u crkvenoj historiografiji i jedan od ponajboljih poznavalaca općih crkvenih sabora i zbivanja oko njih, ustvrdio je da se *mens* jednoga općega sabora počinje razumijevati i živjeti tek pedeset godina nakon sabora. Slično razmišljanje dijeli i dom Lambert Beauduin, jedan od ključnih promotora liturgijskoga pokreta, koji je razmišljajući o prevažnom djelu liturgijske obnove još god. 1914. ustvrdio kako će biti potrebna stoljeća i generacije da se vjernici ponovno vrate liturgiji Crkve i njezinu razumijevanju.⁵ S tim povijesnim iskustvom, moguće je ustvrditi da je »razdoblje praga« iza nas i da tek sada počinjemo razumijevati duh liturgijske konstitucije.

Koliko god takve misli izgledale pesimističnima, one su ohrabrujuće i obećavajuće. Daju nam spoznati potrebu novoga zanosa kojeg ponestaje u sadašnjem trenutku krize. S tih je polazišta moguće uvidjeti površnost razmišljanja o »novoj« liturgijskoj obnovi i o potrebi stroge revizije dosadašnje obnove što literatura poznaje pod krilaticom *Reform der Reform*.⁶ *Obnova je naime započeti proces koji*

⁴ O četrdesetnoj obljetnici liturgijske konstitucije kao »trenutku krize« vidi S. MAGGIANI, »Crisi della liturgia? A quarant'anni da Sacrosanctum Concilium«, *La rivista del clero italiano*, 85- (2004), 6-23, posebno 12-13. Usp. također A. REDTENBACHER, »Faire le point et faire la fête à l'occasion des 40 ans de SC«, *LMD* 238/2004, 27-30.

⁵ Usp. A. CRNČEVIĆ, »Jesmo li potrebni nove liturgijske obnove?«, *SB* 44(2004), 72-80. Pogled na liturgijsku konstituciju u prigodi 40. obljetnice konstitucije obrađen je s različitih motrišta u tematskom broju časopisa *HD* 57 (2003), br. 3-4.

⁶ Pregledan osvrt na »reformska« nastojanja u liturgijskoj obnovi nudi: M. KLÖCKENER, »Die Zukunft der Liturgiereform – im Widerstreit von Konzilsauftrag, notwendiger Fortschreibung und 'Reform der Reform'«, u: A. REDTENBACHER [ur.], *Die Zukunft der Liturgie. Gottesdienst 40 Jahre nach dem Konzil*, Innsbruck – Wien, 2004., 70-118. Usp. također B. W. HARRISON, »Die Reform der liturgischen Reform: Die bischöflichen Erwartungen am Vorabend des Zweiten Vatikanums«, u:

je potreban neprestanoga obnoviteljskoga nastojanja, prije svega u smislu produbljenja već obnovljenoga.⁷ Tragati za »novom« obnovom bijeg je od obvezatnosti ove koju smo započeli.

Ovakva su promišljanja ponukala i organizatore Teološko-pastoralnoga tjedna da izlaganje o posaborskoj liturgijskoj obnovi ne zatvore u spomen na Konstituciju o liturgiji. Naslov *Liturgijska obnova u svjetlu poslijesaborskih smjernica* zapravo nas vodi k shvaćanju obnove koja traje. Protagonisti smo njezina trajanja i njezina rasta. To je premisa ovoga naslova i ovoga izlaganja.

1. Konstitucija Sacrosanctum Concilium

1.1. Rađanje obnove

Naslov nas nuka da pokušamo kroz posaborske dokumente pratiti rast liturgijske obnove. Taj je rast moguće zamijetiti i na samom Saboru. Prisjetimo se činjenice da je predsaborska shema *De liturgia* odabrana kao okvirna tema prvih saborskih zasjedanja i rasprava čime pripravna teološka komisija, na čelu s kard. Alfredom Ottavianijem, zasigurno nije kanila dati važnost i prvenstvo temi liturgije. Naprotiv, takav je odabir bio vođen idejom da saborske rasprave ne započnu temama koje je pripravna komisija smatrala velikima i zahtjevnima, kao što su *De ecclesia* ili *De fontibus revelationis*. U njihovu viđenju liturgija nije pripadala niti velikim niti spornim temama, pa joj je stoga pripadalo mjesto na samome početku saborskih rasprava kako Sabor ne bi doživio krah već kod prve teme. Nakana je bila u kratkim zasjedanjima 'restaurirati' (*sic!*) višestoljetno lice liturgije, tim više što su mnogi uoči Sabora dijelili mišljenje da je liturgijska obnova već velikim dijelom dovršena reformom liturgije Vazmenoga bdijenja i Velikoga tjedna 1951. odnosno 1955., te izdavanjem *Novus rubricarum codex* god. 1960.⁸ Preostalo je,

F. BREID [ur.], *Die heilige Liturgie. Referate der ,Internationalen Theologischen Sommerakademie 1997' des Linzer Priesterkreises*, Ennsthaler Verlag, Steyr, 1997., 196-215.

⁷ Kard. J. Ratzinger, odlučan u potrebi novoga shvaćanja započete obnove, pretpostavljajući vjeru i otajstvo spasenja kao temelj svakoga liturgijskoga slavlja, budućnost liturgijske obnove vidi u okretanju prema otajstvu: »Infolgedessen sind innere Heilungen notwendig, bevor man äußere Dinge unternimmt. Ich verspreche mir gar nichts davon, wenn wir jetzt sofort wieder an Äußeres herumbasteln. (...) Nur wenn wir wieder den Blick für dieses Größere bekommen, dann kann innere Einheit entstehen und dann kann man auch nach der besten Form der äußeren Riten fragen. Aber zuerst muss wieder ein inneres Verständnis für die Liturgie wachsen, das uns miteinander verbindet. In der Liturgie sollen wir uns nicht jeweils unsere Erfindungen vorführen, sondern in das hineintreten, was wir nicht erfunden haben, sondern was auf uns zukommt.« Intervju za katolički dnevnik *Tagespost*, 8. 10. 2003.: »Im Glauben geeint, in allem anderen frei« (<http://www.kath.net/detail.php?id=6114>).

⁸ *Sacra Rituum Congregatio* priredila je 26. srpnja 1960. »novum rubricarum breviarii et missalis romani corpus«, a uskoro su uslijedili i nova tipska izdanja Misala (5. travnja 1961.) i Časolsova (23. lipnja 1962.). U istom je razdoblju prireden je i Rimski pontifikal (13. travnja 1961.) te Red

mislili su, tek finalizirati započeti proces, dati mu saborsku potvrdu i potporu, te potom prijeći na raspravu o ‘velikim temama’ koje bi predmnijevano naišle na osporavanja i nesuglasice te tako zaustavile ideju korjenite reforme Crkve tako da bi koncilski zasjedanja trajala samo nekoliko tjedana, a početne rasprave o liturgiji imale bi zadaću predstaviti ‘obnoviteljski’ duh Sabora.⁹ Papa Ivan XXIII. imao je, međutim, sasvim drugačiju viziju te je u svom obraćanju vjerničkom mnoštvu na dan otvaranja Sabora, 11. listopada 1962., izrekao rečenicu u kojoj se isprepliću humor i mudrost, poručivši kako »nije uvjeren da je Sabor moguće dovršiti do Božića« te da je pred Crkvom vrijeme »nove pedesetnice«.¹⁰

Prisjetimo se da je sličnim riječima, još god. 1956., papa Pio XII. liturgijski pokret nazvao *phase Spiritus Sancti in Ecclesia*¹¹. Sabor je tako na samome početku doživio preobrazbu: rasprave o liturgiji rodile su ne samo novo shvaćanje liturgije nego su dale novo svjetlo i u raspravama o ‘velikim temama’ koje su slijedile te dale novi smjer sveukupnim saborskim nastojanjima. Ozbiljni će autori zato bez uveličavanja ustvrditi da Konstitucija o liturgiji, predstavljajući Crkvu kao vršiteljicu Kristova djela otkupljenja u svijetu, na uzvišeniji način govori o Crkvi negoli sama konstitucija *Lumen gentium*. Sve to pokazuje da liturgijska obnova zadire duboko u obnovu Crkve, u njezino biće te će i danas liturgija otkrivati pravo lice Crkve, koje je bez sumnje potrebno obnove.

krštenja odraslih (16. travnja 1962.). Kroz ta ostvarenja priređivači su kanili pred saborske oce staviti »altiora principia, generalem liturgicam instaurationem respicientia« (JOANNES PP. XXIII, *Rubricarum instructum. Litteræ apostolicæ motu proprio datæ*, 25. srpnja 1960.). Iako su Codex rubricarum i spomenute liturgijske knjige bile već duže vrijeme pripremane, još i prije Papi-ne najave Sabora, njihovo objelodanjivanje uoči početka Sabora nije moglo skriti bojazan da iza njih možda stoje drugačije nakane: »pregiudicare le future decisioni del Concilio« (H. SCHMIDT, *La costituzione sulla sacra liturgia. Testo – Genesi – Commento – Documentazione*, Herder, Rim, 1966., 104). Usp. također P. MARINI, »Le premesse della grande riforma liturgica«, u: CONGREGAZIONE PER IL CULTO DIVINO, *Costituzione liturgica »Sacrosanctum Concilium«*, (Bibliotheca Subsidia, 38) Ed. Liturgiche, Roma, 1986., 70-71.

⁹ Kard. Urbani u svome je dnevniku ostavio zapis: »La scelta per la liturgia come primo argomento, motivandola come la più facile, lascia stupore o il timore d’affrontare i temi di fondo o la volontà d’ostruzionismo«: *Diario Urbani*, al 18 novembre 1962, u: *Fondo Vaticano II. Archivio della Fondazione per le scienze religiose*, Bologna; nav. prema A. MELLONI, »Sacrosanctum Concilium 1963-2003. Lo spessore storico della riforma liturgica e la ricezione del Vaticano II«, *RL* 90 (2003.), 915-930. O različitim strujama i namislima u razdoblju priprave Sabora upućujemo posebno na studiju: J. KOMONCHAK, »La lotta per il concilio durante la preparazione«, u: A. MELLONI [ur.], *Storia del concilio*, 177-379.

¹⁰ Više o tome u: A. MELLONI, »Giovanni XXIII e l’avvio del vaticano II«, u: É.FOUILLOUX [ur.], *Vatican II commence... Approches francophones*, Leuven, 1993., 75-104.

¹¹ U govoru na Međunarodnom liturgijskome kongresu u Asizu, 22. rujna 1956., *AAS* 48 (1956.), 712. O značenju tih riječi, na kongresu koji je prethodno bio izazvao niz nesuglasica glede liturgijske obnove, osobito glede jezika u liturgiji, vidi u: A. BUGNINI, *La riforma liturgica*, 25.

Hod kroz posaborske liturgijske dokumente, čiji broj premašuje čak tri stotine¹², otkriva nam mnoga razjašnjenja saborskih načela obnove, nudi i iskorake na putu obnove, ali katkad svjedoči i o nesuglasnostima s istim koncilskim načelima. I to je pokazatelj da je liturgija živa stvarnost, otajstveno događanje koje nije moguće odredbom normirati. Zato je u posaborskim odredbama i smjernicama potrebno uvijek čitati teološki temelj na kojem odredba počiva. U traganju za ucjepljenjem osnovnih saborskih načela u život Crkve liturgijsku obnovu doživljavamo kao rast u spoznaji i iskustvu otajstva koje liturgija ponazočuje. Taj rast kao vlastitost obnove na najočitiiji se način otkriva u činjenici da su neke obnovljene liturgijske knjige već doživjele dopunjena i popravljena *tipska izdanja*. Kao najsvježiji primjer spominjemo *Missale Romanum* kojeg imamo već u trećem tipskom izdanju. Negativistički orijentirani kritičari takve će pothvate nazvati korekcijom obnove; oni pak koji u liturgiji prepoznaju susret Crkve s Gospodinom i njegovim spasenjem, u svemu tome prepoznat će novi korak k zbiljnosti spasenja i k susretu s Gospodinom licem u lice. Neosporno je da je i vrijeme u kojem živimo vrijeme liturgijske obnove, i to vrijeme posebno teškoga i zahtjevnoga razdoblja započete obnove. Teološka promišljanja zadnjih godina govore zato o »liturgiji u pokretu« čime se priznaje *trajnost obnove*¹³, odnosno njezin *organički rast*.¹⁴

2.2. Temeljna načela obnove

Da bismo u osvrtu na hod liturgijske obnove u poslijesaborskom razdoblju mogli prepoznati i razumjeti korake koji predstavljaju rast i napredak, ali i korake koji su zastranjenje i stranputica, nužno je prisjetiti se osnovnih načela koja je postavila liturgijska konstitucija. Isticanje osnovnih saborskih postavki kršćanske liturgije, koliko god nam se to činilo ponavljanjem i teologiziranjem nad obredom, potrebno je aktualizirati pri svakome razmišljanju o liturgijskoj obnovi. Put i smjer obnove zasigurno nije moguće jednoznačno predstaviti nabranjanjem i predavljanjem liturgijskim posaborskih dokumenata. Pokušajmo zato na sintetički uočiti osnovne postavke posaborske liturgije.

¹² Od zbirki liturgijskih dokumenata izdvajamo: R. KACZYNSKI [ur.], *Enchiridion documentorum instaurationis liturgicae*, vol. I. (1963-1973), vol. II. (1973-1983), vol. III. (1983-1993), Edizioni liturgiche, Roma; CENTRO AZIONE LITURGICA, *Enchiridion liturgico. Tutti i testi sulla Liturgia*, Ed. Piemme, Casale Monferrato, ²1994.

¹³ Vidi npr.: B. JEGGLE-MERZ, »Liturgia semper reformanda. Zum Stand der Liturgiereform in Deutschland«, u: M. KLÖCKENER – B. KRANEMANN [ur.], *Liturgiereformen. Historische Studien zu einem bleibenden Grundzug des christlichen Gottesdienstes. Teil II: Liturgiereform seit der Mitte des 19. Jahrhunderts bis zur Gegenwart*, (LQF 88), Münster, 2002., 815-833. Takoder: J. BÄRSCH, »Wozu Liturgiereform? Motive und Anliegen gottesdienstlicher Erneuerungsprozesse in der Geschichte der abendländischen Kirche«, *TTZ* 113 (2004.), 205-222.

¹⁴ Usp. R. WEAKLAND, »Liturgie zwischen Erneuerung und Restauration«, *SdZ* 127 (2002.), 478.

Konstitucija *Sacrosanctum Concilium* po svom je sadržaju i po svojoj krajnjoj nakani *konstitutivnoga i orijentativnoga* odnosno *programskoga karaktera*. Ona pruža dogmatski temelj i osnovno pastoralno usmjerenje, dakle *altiora principia* koji su zamišljeni kao temelj i polazište kasnijoj posaborskoj obnovi. Izdvojimo tek nekoliko temeljnih oslonaca kršćanske liturgije, u svjetlu saborske konstitucije o liturgiji.

a) *Opus redemptionis*. Temeljni pojam koji Konstitucija i posaborski dokumenti donose kao ključ razumijevanja kršćanske liturgije jest *opus redemptionis*. Po liturgijskim simboličkim činima u Crkvi se »opus nostrae redemptionis exerceretur« (SC 2). Konstitucija to otajstvo spasenja vidi ostvarenim ne samo u slavlju euharistije, shvaćenom kao spomen-činu Kristove Pashe, nego i u svakom liturgijskom činu. Takav kristološki i soteriološki pristup kršćanskoj liturgiji, pripravljan kroz teološka promišljanja u desetljećima koja su prethodila Saboru, značio je korjeniti obrat u razumijevanju liturgije. Bio je to obrat koji je značio prijenos težišta s kultnog (anabatskog) čina Crkve na otkupiteljski (katabatski) čin Krista, ostvaren u liturgiji. Nadahnuće takvome pristupu valja tražiti svakako u misteričkoj teologiji Oda Casela¹⁵, u enciklici Pija XII. *Mediator Dei*¹⁶, ali i u samoj euhologiji rimske liturgije¹⁷. Neosporno je da u saborskome izrazu *opus redemptionis* valja tražiti značenjsku jednakost sa sintagmom *mysterium paschale*, koja je među liturgijskim pregaocima tada bila već široko prihvaćena.¹⁸ Konstitucija veže *mysterium paschale* uz slavljenje sakramenata inicijacije (SC 6), uz slavljenje euharistije i svih drugih sakramenata (SC 61), uz slavljenje Dana Gospodnjega (SC 6, 106), Vazma (SC 107, 109), pa i uz liturgijsko slavljenje svetačkih blagdana (SC 104). Liturgija se tako, u svojoj biti, definira kao izvršenje Kristova vazmenoga otajstva nad Crkvom koja slavi.¹⁹

¹⁵ O. CASEL, *Das christliche Kultmysterium*, Regensburg, ¹1932., ⁴1960.; O. CASEL, »Glaube, Gnosis und Mysterium«, *JLW* 15 (1941.), 155-305.

¹⁶ PIUS PP. XII, *Mediator Dei*, (20. novembri 1947.), *AAS* 39 (1947.), 521-600.

¹⁷ Sintagmi »Liturgia, per quam opus nostrae redemptionis exerceretur« (SC 2) moguće je naći nadahnuće i u rimskoj euhologiji. U pretkoncilskome misalu »secretæ« na 9. nedjelju poslije Pedesetnice čuva identični izraz: »Concede nobis, quaesumus, Domine, haec digne frequentare mysteria: quia, quotie huius hostiae commemoratio celebratur, opus nostrae redemptionis exerceretur«. (Isti obrazac u sadašnjem Misalu susrećemo kao *oratio super oblata* na drugu nedjelju kroz godinu).

¹⁸ Osim djela O. Casela valja spomenuti i nezaobilazan tekst L. BOUYER, *Le mystère pascal*, Pariz, 1946., uz napomenu da se u enciklici Pija XII. *Mediator Dei* zamjećuje izravno opiranje takvom (caselovskom) razumijevanju kršćanske liturgije. Konstitucija *Sacrosanctum Concilium* pak »djelo ljudskoga otkupljenja« što ga je izvršio Krist Isus izrijeком naziva *mysterium paschale* (SC 5).

¹⁹ Analizu takvoga shvaćanja liturgije u saborskome tekstu nudi J. PINEL, »II testi liturgici, voci di autorità nella costituzione 'Sacrosanctum Concilium'«, u: CONGREGAZIONE PER IL CULTO DIVINO,

Liturgijska euhologija obnovljenih liturgijskih knjiga uvelike ističe tu pashalnu dimenziju liturgije, ali, priznat ćemo, bit će potrebno još puno nastojanja da liturgijske zajednice prepoznaju liturgijsko slavlje kao kršćansku Pashu, dakle izvršenje Kristova otkupljenja nad zajednicom koja slavi. *Mysterium fidei*, *misterium redemptionis*, kao da je nevidljiv u našim slavljinama. Još uvijek se bogoslužja nude tek kao očitovanje čovjekove religiozne svijesti, kao manifestacija *homo religiosus*, pri čemu uvelike ostaje zasjenjeno iskustvo susreta s *Redemptor hominis*.

b) *Primat Božje riječi*. Na drugom mjestu valja svakako spomenuti važnost Božje riječi koja je, po riječima Konstitucije, *maximum momentum in liturgia celebranda* (SC 24). Tvrdnje o Kristovoj prisutnosti u Crkvi po njegovoj riječi koja se naviješta (SC 7, 33) te o naviještanju riječi kao *mensa verbi Dei* (SC 53) odgajaju nas da navještaj Božje riječi u liturgiji razumijevamo kao *sakrament riječi*. Na taj se način ponovno otkriva i vrednuje patristička misao koja po liturgijskom slavljenju riječi *sacramentum* definira kao *visibile verbum*.²⁰

Na tim postavkama Konstitucija s punom razložnošću promiče izraze *celebratio Verbi* i *liturgia Verbi* (SC 35)²¹ čime združeni binom *Verbum et Sacramentum* daje osnovnu strukturu svakom sakramentalnom slavlju. Po takvom slavljeničkom činu koji združuje Riječ i Otajstvo, uočava se recipročnost i uzajamnost Riječi i Otajstva. Zato umjesto jednostranog katehetskog ili egzegetskog pristupa u kojem bi naviještena riječ stajala u službi tumačenja sakramenta koji se slavi, liturgija naviještenoj riječi daje drugačije značenje. U liturgiji koja počiva na *događa(n)ju riječi* i na *događa(n)ju otajstva* samo slavljeno otajstvo nudi hermeneutski ključ za razumijevanje naviještene riječi. Nije li to iskustvo i one dvojice učenika koji, i ne znajući da slave prvu euharistiju u Emausu, po »otajstvu lomljenja kruha« razumješe Pisma o kojima prethodno razglabahu (usp. Lk 24, 30-32)?

Costituzione liturgica »Sacrosanctum Concilium«, (Bibliotheca Ephemerides liturgicae, Subsidia 38), Roma, 1986., 321-351, posebno 331-336. Misterijsko usmjerenje liturgijske obnove prikazano je u: L. CONTI, »Paolo VI. Dal movimento liturgico alla riforma: una liturgia eucaristica e pasquale«, *RL* 90 (2003.), 713-728.

²⁰ »Accedit verbum ad elementum et fit sacramentum, etiam ipsum tamquam visibile verbum«, (Sv. AUGUSTIN, *In Ioannis Evangelium* 80,3: PL 3,1840). Osobito je vrijedna studija: C. VALENZIANO, »Vedere la parola. Liturgia e ineffabile«, *EO* 9 (1992.), 121-140.

²¹ O »slavljenju Riječi« kao zasebnome liturgijskom činu u posaborskim su se godinama vodile žive rasprave: H. B. MEYER, »Andachten und Wortgottesdienste. Zwei Grundtypen nicht sakramentalischer Liturgie?«, *LJb* 24 (1974.), 157-175; F. RECKINGER, »Wortgottesdienst: Was heißt das?«, *HD* 28 (1974.), 157-164. O značenju Riječi u liturgiji upućujemo na nekoliko značajnijih naslova: L. BOUYER, *Parola, Chiesa e sacramenti nel protestantesimo e nel cattolicesimo*, Morcelliana, Brescia, 1962.; S. MARSILI, »La parola di Dio nel culto«, *RL* 53 (1966.), 149-164; T. FEDERICI, »Parola di Dio e liturgia della Chiesa nella costituzione 'Sacrosanctum Concilium'«, u: CONGREGAZIONE PER IL CULTO DIVINO, *Costituzione liturgica* »Sacrosanctum Concilium«, nav. dj., 269-305. G. J. BÉKÉS, »Parola e sacramento. Il rapporto tra due fattori nella partecipazione alla salvezza«, *EO* 8 (1991.), 261-276.

Liturgijsko združenje Riječi i Otajstva poziv je i zadaća da se iznova i u pravoj mjeri vrednuje navještaj Gospodnje riječi u svakom liturgijskom činu, i to ne kao moralna potka ili katehetski pristup otajstvu koje se slavi, nego naprotiv, s ciljem da se sami navještaj doživi kao *događanje riječi, kao događaj otajstva zaodjenuta u riječ*. Stoga nije dostatna samo prikladna egzegeza svetopisamskoga teksta nego, zajedno s njom, i ozbiljna liturgijska hermeneutika naviještene riječi a čega u velikoj mjeri nedostaje u našim slavljinama.

c) *Liturgia – culmen et fons*. U isticanju teološko-doktrinarnih postavki nezaobilazna je tema eklezijalnog karaktera kršćanske liturgije. Površno bi bilo u tom razmišljanju zaustaviti se na tvrdnji da Crkva »vrši« ili »slavi« liturgiju kao dio svoga poslanja ili kao dio svoje pastoralne zauzetosti. Eklezijalnost liturgije otkriva se na bogatiji način u suprotnosti odnosa: naime, liturgija tvori Crkvu,²² ona je *ostvarenje* Crkve, otajstvena stvarnost po kojoj se Crkva ostvaruje kao zajednica spasenja. U tom smislu valja razumijevati izričaj da je liturgija *culmen et simul fons* sveukupne djelatnosti i života Crkve (usp. SC 10). Briga Crkve za liturgiju zapravo je za Crkvu egzistencijalno pitanje: vjernici u liturgiji pronalaze susretište s Kristom i tako postaju Crkvom, zajednicom spasenja. Malo je što tako jasan pokazatelj pravoga stanja u Crkvi kao njezino bogoslužje. U bogoslužju se ogledava i pokazuje i vjera Crkve, i njezino učenje, i njezina disciplina, i njezino unutarnje uređenje, i angažiranost vjernika laika, i stupanj zajedništva, i vjernička izgrađenost pojedinaca i zajednice, te se s pravom može reći da je liturgija *speculum Ecclesiae, ogledalo Crkve*. Pogled na naša liturgijska slavlja zato stvara bolnu spoznaju o nama samima.

Usudujem se zamijetiti da će liturgija zaživjeti svoju eklezijalnost onda kad se vjernička kritika o načinu slavljenja ne bude oslanjala na način na koji svećenik vrši liturgijske čine nego na način na koji zajednica slavi liturgiju. Fizionomiju liturgiji neke zajednice ne daje isključivo svećenik nego primarno zajednica koja slavi. Vjerujem da nećemo biti prestrogi ako u svjetlu ovih koncilskih načela ustvrdimo da su naša liturgijska slavlja još uvijek samo *slavlja u Crkvi* ali još ne i *slavlja Crkve*.

Iz eklezijalne naravi kršćanske liturgije rađa se i načelo koje je redovito identificira s glavnom zadaćom liturgijske obnove: *participatio plena et actiosa*, puno i djelatno sudjelovanje svega naroda Božjeg u liturgiji Crkve (SC 14).²³ Važno je uočiti da se taj zadatak u Konstituciji ne pojavljuje kao nekakvo operativno načelo niti kao pastoralni cilj, nego kao temeljni dogmatski princip na kojem liturgija počiva. Bez zajednice vjernika i bez njezina punog, svjesnog i djelatnog sudjelovanja liturgije nema. Sve drugo može biti samo *obredna aluzija* na liturgiju Crkve.

²² O tom odnosu bit će više riječi niže, uz naznake vezane za novije liturgijske dokumente Crkve.

²³ Ta je tematika posebno razrađena kroz više priloga u tematskom svesku časopisa *LMD* 241/20-05, (prilozi: C. Béraud, J-Y. Hameline, J. Lamberts, O. de Cagny, A. Cuva, P. Prétot).

d) *Slaviti »per ritus et preces«*. Vrijedno je istaknuti još jedno teološko načelo kojim se ravna posaborska liturgija, načelo o potrebi razumijevanja i doživljavanja slavljelog otajstva *per ritus et preces*. Liturgija ujedinjuje i daje važnost i riječi i znaku. Služi se znakom-simbolom jer želi biti događanje. Ne želi biti *riječ o spasenju* niti *slika spasenja* nego *događaj spasenja*. Zato je obredno događanje posredstvom riječi i znaka *simbol* u doslovnom smislu riječi, zbiljsko uprisutnije simbolizirane stvarnosti. Nedovoljnu sposobnost suvremenoga čovjeka za razumijevanje govora znaka olako nadoknađujemo govorom riječi, ljudske riječi. Potrebno nam je jasno i govorljivo obredno događanje, znakovno događanje.²⁴

Zato iz liturgijske konstitucije izdvajamo načelo koje nam može poslužiti kao okvir za razumijevanje govora znaka. Sabor se zalaže da obnovljeni bogoslužni čini budu »prilagođeni shvaćanju vjernika tako da im općenito ne treba mnogo razjašnjenja« (SC 34). Obred treba govoriti sâm, svojim jasnim obrednim ili jezikom znaka. Znak koji se tumači, samim tumačenjem gubi snagu znaka jer ne komunicira više on nego riječ koja ga interpretira. Mistagogija se događa upravo po snazi znaka u kojem djeluje Duh. Tako obredno događanje postaje *događanjem otajstva*.

Sagledavanje komplementarnoga liturgijskoga govora riječi i znaka otvara put *liturgijskoj inkulturaciji* po kojoj će i svaka kultura pronaći vlastiti liturgijski jezik riječi i jezik znaka. Tipska izdanja liturgijskih knjiga uistinu su samo *tipska*, služe dakle samo kao *typos*, model za izradu knjiga vlastitih kultura pojedinih naroda. Kod nas prave inkulturacije još zacijelo nije bilo.

2. Poslijesaborski hod liturgijske obnove

Provedbu liturgijske obnove i novo življenje liturgije Crkve mnogi će analitičari uzeti kao pokazatelj i mjerilo recepcije koncilskih načela uopće. Istina je da je u neposredno posaborskom razdoblju upravo liturgija bila uporištem preko kojega su se prelamale struje: u posaborskoj su liturgiji opravdanje za svoja stajališta nalazili su i zagovornici i protivnici koncilске obnove Crkve. Stoga prethodno iznesena načela liturgijske obnove predstavljaju tek jednu stranu medalje liturgijskoga života Crkve kroz posljednja desetljeća.

Liturgijska se obnova nipošto ne može predstaviti *linearnim hodom* prema na Saboru zamišljenom cilju. Prateći posaborski hod Crkve u liturgijskoj obnovi, uz nesumnjive i neporecive uspjehe, uočavamo traženja, nesuglasice, nedorečenosti i nejasnoće. Takav se istraživački put uočava i u liturgijskim dokumentima i liturgijsko-teološkoj misli, pa onda i u samoj praksi Crkve.

²⁴ Ponajbolji i iscrpni prikaz simboličkoga govora kršćanske liturgije, s uvodom u razumijevanje pojedinih liturgijskih simbola i obredno-simboličkih čina, ponuden je u knjizi: I. ŠAŠKO, *Per signa sensibilia. Liturgijski simbolički govor*, Zagreb, 2004.

2.1. Prvo razdoblje: obnova forme

Prvo desetljeće nakon Sabora zacijelo je najproduktivnije liturgijskim dokumentima i crkvenim smjernicama. Za one čije sjećanje ne dopire do tih godina dovoljno je spomenuti da su posaborski liturgijski *Consilium* i preustrojena *Kongregacija za božanski kult* kroz nepunih deset godina u svjetlu načela Konstitucije priredili gotovo sve liturgijske knjige. Relativno kratko razdoblje za besprijekorno ostvarenje tako velikoga projekta, a onda bez sumnje i prekratko za njegovo prihvaćanje i provedbu. Zato su nove liturgijske knjige praćene ozbiljnim i vrijednim dokumentima u kojima uz teološki temelj prevladavaju smjernice za primjenu liturgijske obnove. Pored vrijednih *Praenotanda* koje prethode liturgijskim knjigama prvo je desetljeće obnove (do god. 1975.) rodilo više od 190 liturgijskih dokumenata između kojih izdvajamo tek tri upute za ispravnu primjenu liturgijske konstitucije: *Inter oecumenici* (1964.), *Tres abhinc annos* (1967.), i *Liturgicae instaurationes* (1970.)²⁵ te instrukcije *Musicam sacram* i *Eucharisticum mysterium* (1967.)²⁶, a između liturgijskih knjiga posebno mjesto pripada izdanju Rimskoga misala god. 1970.

Važno je istaknuti da su dokumenti toga razdoblja mahom usmjereni na provođenje obnove – i to u onom osnovnom smislu, a to je *promjena forme slavljenja*, dakle *re-forma* u doslovnome smislu riječi. Smjernice toga razdoblja uglavnom *prethode* djelu obnove koje Crkva predlaže kao zadaću. Čitka je zato njihova praktična i pastoralna usmjerenost. Nove liturgijske knjige s obnovljenim oblikom liturgijskih slavlja zabljesnule su u relativno kratkom vremenu i stvorile dojam snažnoga zamaha i obnove u Crkvi, istina ne bez protivljenja pa i otvorenoga. Stoga se svjedoci vremena neposredno nakon Sabora i danas prisjećaju silne zauzetosti i oduševljenja za djelo obnove. Obnova forme bila je zamjetljiva, izazovna, donosila je očevidan plod kroz kratko razdoblje te je svjedočila o životnosti Crkve. Valja ipak priznati da je lakše pokrenuti mnoštvo za promjenom forme nego za promjenom duha liturgijskoga slavlja. Stoga to prvo razdoblje treba razumjeti tek kao predkorak.

²⁵ SACRA CONGREGATIO RITUUM, *Instructio »Inter oecumenici« ad executionem constitutionis de sacra liturgia recte ordinandam*, 26 septembris 1964.: AAS 56 (1964.), 877-900; SACRA CONGREGATIO RITUUM, *Instructio altera »Tres abhinc annos« ad executionem constitutionis de sacra liturgia recte ordinandam*, 4 maii 1967.: AAS 59 (1967.), 442-448; SACRA CONGREGATIO PRO CULTU DICINO, *Instructio tertia ad Constitutionem de sacra Liturgia recte exsequendam »Liturgicae instaurationes«*, 5 septembris 1970.: AAS 62 (1970.), 692-704.

²⁶ SACRA CONGREGATIO RITUUM, *Instructio »Musicam sacram« de musica in sacra liturgia*, 5 martii 1967.: AAS 59 (1967.), 300-320; SACRA CONGREGATIO RITUUM, *Instructio »Eucharisticum mysterium« de cultu mysterii eucharistici*, 25 maii 1967.: AAS 59 (1967.), 539-573.

2.2. Drugo razdoblje: teološko utemeljenje obnove

U drugom razdoblju, koje uokvirujemo u vrijeme od 1975. do ranih devedesetih godina, glede liturgijskih knjiga i dokumenata produktivnost je barem naočigled manja. Da se liturgijska obnova ne bi zaustavila tek na recepciji modela-forme slavlja, u novim se liturgijskim dokumentima htjelo ponuditi više teološkoga sadržaja potrebnog za razumijevanje liturgije i njezina duha. To je vrijeme velikih enciklika, poslanica i pobudnica: *Dominicae caene, Inestimabile donum* i *Dives in misericordia* (1980), *Reconciliatio et paenitentia* (1984), *Christifideles laici* (1988), *Dies Domini* (1998).²⁷

Posebno je potrebno izdvojiti apostolsko pismo *Vicesimus quintus annus* (1988.) o 25. obljetnici Liturgijske konstitucije²⁸ te Četvrtu uputu za pravilnu primjenu liturgijske konstitucije *Varietates legitimae* o rimskoj liturgiji i inkulturaciji²⁹. Ti teološki traktati s pečatom dokumenta daju novi zamah liturgijskoj obnovi usmjeravajući je *ad intra*, tj. na produbljenje sadržaja u novoprihvaćenim oblicima slavlja.

2.3. Treće razdoblje: via purgativa

Nastojanja na putu liturgijske obnove nosila su sa sobom i iskušenja u kojima je katkada zasjenjeno samo slavljeno otajstvo. Zato od kraja devedesetih godina zamjećujemo nove pomake ali čiji smjer nije uvijek lako jednoznačno dekodirati. U trećem razdoblju, koje smo započeli pred desetljeće i pol, dokumenti nisu više samo obnoviteljsko-programatski ili teološko-razradbeni, nego i korekcijski – u pojedinim segmentima i poglavito. U prethodnim su razdobljima smjernice ravnale djelom obnove, sada pak prijedeni put uvjetuje i oblikuje smjernice Crkve i njihovu intoniranost. Ne iznenađuje, stoga, da dokumenti otvoreno govore o zloporabama, o nedovoljno jasnim shvaćanjima, o krivim usmjerenjima, te o potrebi određenije normiranosti.

²⁷ IOANNES PAULUS PP. II, *Epistula »Dominicae cenae« ad universos ecclesiae episcopos de ss. eucharistiae mysterio et cultu*, 24 februarii 1980.: *AAS* 72 (1980.), 113-148; SACRA CONGREGATIO PRO SACRAMENTIS ET CULTU DIVINO, *Instructio »Inestimabile donum« de quibusdam normis circa cultum mysterii eucharistici*, 3 aprilis 1980.: *AAS* 72 (1980.), 331-343; IOANNES PAULUS PP. II, *Litterae encyclicae »Dives in misericordia« de divina misericordia*, 30 novembris 1980.: *AAS* 72 (1980.), 1177-1232; IOANNES PAULUS PP. II, *Adhortatio apostolica post Synodum episcoporum edita »Reconciliatio et paenitentia«*, 2 decembris 1984.: *AAS* 77 (1985.), 185-275; IOANNES PAULUS PP. II, *Adhortatio apostolica post-synodalis »Christifideles laici« de vocatione et missione laicorum in ecclesia et in mundo*, 30 decembris 1988.: *AAS* 81 (1989.), 393-521; IOANNES PAULUS PP. II, *Epistula apostolica »Dies Domini« de diei dominicae sanctificatione*, 31 maii 1998.: *AAS* 90 (1998.), 713-766.

²⁸ IOANNES PAULUS PP. II, *Litterae apostolicae »Vicesimus quintus annus«*, 4 decembris 1988.: *AAS* 81 (1989.), 898-911.

²⁹ CONGREGATIO DE CULTU DIVINO ET DISCIPLINA SACRAMENTORUM, *Instructio »Varietates legitimae« de Liturgia Romana et inculturatione*, 25 ianuarii 1994.: *AAS* 87 (1995.), 288-314.

Mogli bismo reći da je nakon snažnog zamaha prvoga desetljeća i nakon teološkoga utemeljenja i ekvilibriranoga nastojanja za oživotvorenjem obnove kroz drugo razdoblje, nastupilo novo, treće razdoblje koje bismo mogli nazvati *via purgativa*. Uslijed različitih oblika liturgijskoga permisivizma, nemalih zloporaba u liturgijskim slavljinama i uslijed ojačanih težnji za »restauriranjem« pretkoncilске liturgije u nekim krugovima, nastali su novi dokumenti dijelom obilježeni izvjesnom restriktivnošću, većom strogošću, pa se u njima mogu pronaći i odredbe koje su dijelom proturječne dosadašnjem razvoju liturgijske obnove.

Takvo se nagnuće dijelom prepoznaje u Petoj uputi za primjenu liturgijske konstitucije *Liturgiam authenticam* iz god. 2001.³⁰, koja uspostavlja novu regulativu u prevođenju i izdavanju liturgijskih knjiga, u novoj *Općoj uredbi Rimskoga misala* iz god. 2000.³¹, te u enciklici *Redemptionis sacramentum* iz travnja 2004.³², koja razmatra otajstvo euharistije. Osim toga novi-stari duh, koji katkada zbunjuje zauzete na putu liturgijske obnove, čita se i u nekim drugim dokumentima kao npr. u apostolskom pismu *Rosarium virginis Mariae* (2002.)³³, enciklici *Ecclesia de eucharistia* (2003.)³⁴ i *Mane nobiscum, Domine* (2003.)³⁵ o proglašenju Godine euharistije (2004. – 2005.).

Normativistička intoniranost novijih liturgijskih dokumenata bez sumnje ima svoje duboke razloge i opravdanje u praksi koja je, pod izlikom obnove, inkultu-

³⁰ CONGREGATIO DE CULTU DIVINO ET DISCIPLINA SACRAMENTORUM, *Instructio quinta »Liturgiam authenticam« ad executionem Constitutionis de sacra liturgia recte ordinandam*, 28 martii 2001.: AAS 93 (2001.), 685-726. Za poblize upoznavanje s tom tematikom i samom instrukcijom posebno upućujemo na radove: M. LESSI-ARIOSTO, »La problematica della 'traduzione di testi liturgici' da dopo il Vaticano II come base per comprendere l'Istruzione 'Liturgiam authenticam'«, *RL* 92 (2005.), 177-209; A. MONTAN, »'Liturgiam authenticam': problemi giuridici relativi al tema delle traduzioni«, *RL* 92 (2005.), 211-223.

³¹ *Institutio generalis Missalis Romani*, u: *Missale Romanum*, editio typica tertia, Città del Vaticano, 2002. (Dekret o objavljivanju trećega tipskog izdanja Misala nosi nadnevak 20. travnja 2000., ali je Misal tiskan dvije godine kasnije.) Sustavan prikaz novoga izdanja *Opće uredbe* kao i samoga *Misala* može se potražiti u zbirci izvrsnih studija objavljenih u *RL* 90 (2003.) br. 5 (prilozi: M. Lessi-Ariosto, M. Barba, M. Augé, C. Cibien, A. Parisi i dr.).

³² CONGREGATIO DE CULTU DIVINO ET DISCIPLINA SACRAMENTORUM, *Instructio »Redemptionis sacramentum« de quibusdam observandis et vitandis circa Sanctissimam Eucharistiam*, Romae, 25 martii 2004.

³³ GIOVANNI PAOLO II., *Lettera apostolica »Rosarium Virginis Mariae«*, Città del Vaticano, 16 ottobre 2002.

³⁴ GIOVANNI PAOLO II., *Lettera enciclica »Ecclesia de Eucharistia« sull'Eucaristia nel suo rapporto con la Chiesa*, Città del Vaticano, 17 aprile 2003. Kritički osvrt na Encikliku nudi: O. H. PESCH, »Die Enzyklika 'Ecclesia de Eucharistia'. Gesichtspunkte zur Lektüre und Beurteilung«, *SdZ* 128 (2003.), 507-522.

³⁵ GIOVANNI PAOLO II., *Lettera apostolica »Mane nobiscum Domine« per l'anno dell'Eucaristia*, Città del Vaticano, 7 ottobre 2004.

racije i posuvremenjenja liturgije krenula drugim kolosijekom, ali je jednako potrebno razumjeti i prihvatiti utemeljenu i dobronamjernu kritiku koja se susreće u liturgijsko-teološkoj literaturi zadnjih nekoliko godina s obzirom na takvo usmjerenje dokumenata Crkve. Čini se, naime, da je iskustvo liturgijske četrdesetnice na putu obnove uistinu doživljeno kao prijelomni trenutak krize, krize polovice puta, te je u nekim dokumentima briga za čistoću liturgije Crkve nadjačao smioni pogled u budućnost započetoga puta obnove. Bilo bi uistinu prestrogo i neutemeljeno reći da nove smjernice zaustavljaju put obnove ili da ga skreću u neki drugi smjer, ali je nesumnjivo da u posljednje vrijeme, prije svega zbog najraznolikijih zloraba, crkveno učiteljstvo s većom odlučnošću i zahtjevnošću inzistira na provođenju pozitivnih normi, te da u izvjesnim slučajevima nastoji te norme i postrožiti. Stoga se takva nastojanja katkada čine kao povratak na rubricizam.³⁶ Osim toga, neki su krugovi u takvoj intonaciji crkvenoga nauka prepoznali potporu svojim restauratorskim stavovima te ponovno upregnuli snage za povratak na pretkoncilsku liturgijsku praksu (npr. veoma angažirana udruga *Una voce*), što zasigurno nije ni u primisli crkvenoga učiteljstva. Ipak u ovom posljednjem razdoblju valja uočiti i one dokumente koji s velikom pomnjom njeguju istinski duh liturgijske obnove, kao npr. *Direktorij o pučkoj pobožnosti i liturgiji* (2002).³⁷

Sve ove pojave valja razmotriti u kontekstu cjelokupnoga hoda posaborske obnove. Pokušat ćemo stoga u analitičkom pristupu, uvažavajući unutarcrkvena zbivanja i datosti vremena u kojem Crkva suživi, osvjetliti sadašnji trenutak liturgijske obnove te ukazati na zadaće koje izvire iz spomenutih dokumenata Crkve, a koje se nameću kao imperativ vremena.

3. Liturgia semper reformanda

3.1. Novo shvaćanje obnove

S iskustvom od četiri desetljeća poslijesaborskoga hoda moguće je zamijetiti *dvostrukost shvaćanja liturgijske obnove*. Liturgijska se obnova sve do pred nekoliko godina općenito razumijevala kao *djelo Crkve* nad liturgijom, poglavito nad liturgijskim obredom. Nakon četiri desetljeća, kroz koja su temeljito revidirani i obnovljeni liturgijski čini Crkve, obredi, započinjemo ulaziti u bit liturgijske obnove s probuđenom sviješću da liturgijska obnova ne može biti jednostrano shvaćena kao djelo Crkve nad liturgijom, nego prije svega kao *djelo liturgije* nad

³⁶ Nemali broj komentara i analiza s takvom ocjenom u liturgijsko-teološkoj literaturi odnosio se na novu *Opću uredbu Rimskoga misala* te na instrukciju *Redemptionis sacramentum*.

³⁷ CONGREGAZIONE PER IL CULTO DIVINO E LA DISCIPLINA DEI SACRAMENTI, *Direttorio su pietà popolare e liturgia. Principi e orientamenti*, 17 dicembre 2001, Città del Vaticano, 2002. (hrvatsko izdanje: *Direktorij o pučkoj pobožnosti i liturgiji*, Zagreb, 2003.)

životom Crkve. Zato nakon *reformare liturgiam* zadaća nam je prijeći na *reformari ex liturgia*. Iz *crkvene obnove liturgije* valja zakoračiti u *liturgijsku obnovu Crkve*. Liturgijska obnova stoga prelazi u razdoblje *otajstvenoga dinamizma* u kojem slavljenom otajstvu treba preobraziti zajednicu koja slavi.

Nužno je priznati da je kroz poslijesaborsko vrijeme obnova obreda, odnosno *forme bogoslužja* tekla znatno brže nego li je među svećenicima i vjernicima obnavljana *teološka misao* o slavljenom otajstvu. Zakašnjelost prave i jasne teološke misli, odnosno neprihvaćenost novoga teološkoga promišljanja o slavljenim otajstvima, a poglavito o otajstvu euharistije, uvela je mnoge u iskušenje da novu liturgijsku praksu, pročišćenu od niza elemenata koji pripadaju euharistijskoj pobožnosti, opravdavaju i interpretiraju starom (još neobnovljenom) teološkom mišlju koja je odraz sasvim drugačije i već napuštene obredne prakse, a koja je ostavljala široki prostor upravo izričajima pobožnosti. Liturgijska obnova nije još u dovoljnoj mjeri prihvaćena, a u onoj mjeri u kojoj je prihvaćena u praksi nije teološki osmišljena. Obred pak, kad nema jasnoga teološkoga temelja, postaje svrhom sam sebi te lako biva podložan svakodnevnim mijenama, interpretiranjima i rabljenjima za raznolike trenutne potrebe zajednice vjernika.

Pokoncilska su se razmišljanja o otajstvu euharistije među vjernicima, i ne samo među njima, često svodila, a dijelom još i danas, na klasični logički sklop *eucharistia de ecclesia*. Stoga govor novih dokumenata i nove teološke misli s istaknutom paradigmom *ecclesia de eucharistia* stubokom mijenja i pogled na Crkvu i pogled na euharistiju, pa tako i na sveukupnu liturgiju. I jedna i druga imaju se shvatiti kao otajstvena, sakramentalna zbiljnost. Takav govor sasvim je na tragu koncilske konstitucije te se predstavlja kao iskorak u novo i dublje poniranje u otajstvenu zbiljnost.³⁸

Iako je u enciklici *Ecclesia de eucharistia* moguće susresti elemente koji nose pečat negdašnjega načina govora o otajstvu euharistije³⁹, encikliku valja promatrati u njezinoj cjelovitosti stavljajući u prvi plan njezinu težnju za *misterijskim obratom* u razumijevanju euharistije i sveukupne liturgije. U tom misterijskom

³⁸ Više o tome u: K. RICHTER, »Das Verhältnis von Kirche und Liturgie. Zur Rezeption des Zweiten Vatikanischen Konzils«, *HD* 54 (2000.), 171-180.

³⁹ Tako se iznova započinje rasprava-kontroverza o euharistiji kao žrtvi i(li) gozbi (*EE* 10); aktivno sudjelovanje vjernika u bogoslužju u nekim se dijelovima enciklike reducira na združenost vjerničkoga duha s činom svećenika (br. 23-25); s presnažnim naglaskom ističe se važnost duhovne pričesti (br. 34); a euharistijsko se klanjanje predstavlja gotovo kao kriterij vjerodostojnosti slavljenja euharistije (br. 25). Takav prizvuk enciklike valja razumjeti kao nastojanje da se iz crkvene prakse u potpunosti ne izgube oni oblici duhovnosti i pobožnosti koji su nekoć bili iznimno sredstvo duhovne hrane vjernicima. Potreba za čuvanjem takvih pristupa otajstvu euharistije pokazatelj je da koncilska misao o euharistiji kao uprisutnjenju i aktualizaciji Kristove Pashe još nije u dovoljnoj mjeri zaživjela u našim zajednicama. Ipak, ti naglasci ne mogu se uzeti kao jedini koji obilježavaju encikliku.

obratu naziremo želju učiteljstva da se iznova podsvijesti i promiče drevno načelo otačke Crkve: »ecclesia facit liturgiis et liturgiis facit ecclesiam«⁴⁰.

Svođenje liturgije na njezinu obrednost stvara okvir dvjema krajnostima: S jedne strane želja za obnovom može odvesti u *obredni tradicionalizam* koji postaje grobištem Tradicije. Pri tom se zaboravlja da liturgijska tradicija nema zadaću čuvati obred nego otajstvo. Liturgijska tradicija počiva na onome što nam sâm Gospodin *tradit*, i to od Gospodina predanô jest srž liturgijskoga slavlja. Bez duboke svijesti o tome tradicijsko veoma lako može biti zamijenjeno tradicionalnim.

S druge strane tzv. *obredni 'progresivizam'* (koji opet počiva na obredu a ne na otajstvu), svakoj kršćanskoj generaciji želi nametnutu zadaću nove liturgijske obnove, te time relativizira samu liturgiju, pristupajući joj kao djelu koje je u potpunosti podložno Crkvi.⁴¹ Crkva, međutim, liturgiju doživljava kao *darovanu* otajstvenu zbilju, čija otajstvenost ne smije biti zasjenjena obrednim mijenama koje su nužno uvjetovane vremenskim tijekom povijesti i Crkve.

3.2. Ponovno otkriti Otajstvo

Dosadašnja nastojanja liturgijske znanosti oko otkrivanja i razumijevanja liturgijskih *izvora*, dovela su nas do ključne spoznaje da je liturgija *izvor*; u onoj mjeri u kojoj se razumijeva i živi njezina *otajstvenost*.⁴² Ne možemo tvrditi da je otajstvena dimenzija liturgije bila do sada nepoznata ili neotkrivena, ali je potrebno uvidjeti ona u vremenu u kojem živimo postaje primarnom zadaćom liturgijskoga, i ne samo liturgijskoga, pastoralara. U našim slavljinama, pa katkad i u onima koja su brižno pripremana, teško je zamjetljiva *epikletska* snaga liturgijskoga čina, dakle ona katabatska (silazna) dimenzija, jer su nam slavlja prenaplašeno oblikovana i shvaćena kao kulturni čini, kao naše kulturno djelo u životu vjere. Bez uviđanja silazne dimenzije kršćanske liturgije, Kristova djela spasenja koje se po liturgiji Crkve izvršuje, u trajnoj smo opasnosti upasti u jedan od dva ekstrema koji se uostalom već i jasno naziru.

Potrebno je primijetiti da je danas, osobito u Europi, ponestalo jasnoga shvaćanja o Crkvi kao sakramentalnoj zbilji, otajstvenoj stvarnosti u svijetu. Zbog nerazumijevanja Crkve kao sakramentalne stvarnosti, kao mjesta i znaka Božjega spasenjskoga djelovanja u svijetu, i sami liturgijski čini gube sakramentalnu

⁴⁰ O tom patrističkom aksiomu vidi studiju: A. M. TRIACCA, »La perennità dell'assioma 'Ecclesia facit liturgiis et liturgia facit Ecclesiam'. Osmosi tra pensiero dei Padri e preghiera liturgica«, u: S. FELICI [ur.], *Ecclesiologia e catechesi patristica: Sentirsi Chiesa*, Las, Roma, 1982.

⁴¹ Usp. A. GRILLO, »40 anni prima e 40 anni dopo Sacrosanctum Concilium. Una considerazione inattuale sulla attualità del Movimento liturgico«, *EO* 21 (2004.), 290.

⁴² Posebno preporučujemo: A. SCHILSON, »Über das 'Geheimnis' des lebendigen Gottes in der Liturgie«, *LJb* 51 (2001.), 8-17.

vrijednost te postaju sredstvom pastoralnoga pa nerijetko i društvenoga djelovanja. Pastoralna praksa Crkve u Europi, kako primjećuje kard. G. Danneels, daje primarnu važnost kerigmi i diakoniji, dakle katehezi i socijalnoj zauzetosti, na uštrb liturgije. Liturgija, istina, nije zaboravljena, nije negirana ali je apsorbirana u bujici riječi, poruka i crkvenih događanja. Liturgija je nerijetko instrumentalizirana, na jeftin način iskorištena za »proslave« koje ne proslavljaju otajstvo, upri-
 sutnjenje vječnog u vremensko, nego proslavljaju neki trenutno važni društveni događaj, povijesni spomen ili neki drugorazredni pastoralni cilj. Vođene pastoralnim pragmatizmom, u težnji da izgrađuju sebe i svijet, pojedine zajednice znadu olako popustiti iskušenju da liturgijom slavi sebe, svoje teškoće, svoje radosne i tjeskobne trenutke, svoju patnjom bremenitu povijest, zanemarujući otajstvenospasenjsku dimenziju liturgije.⁴³ U čovjeku je, kaže Ivan Pavao II., »neprestano prisutna napast da euharistiju svede na vlastite dimenzije, a čovjek je zapravo taj koji se mora *otvoriti dimenziji otajstva*«⁴⁴. Pokušavamo rast Crkve obilježavati euharistijom, zaboravljajući da Crkva nastaje i raste iz otajstvenoga zajedništva s Gospodinom, iz euharistije. Zanemarujući otajstveno lako je zaboraviti da poslanje Crkve u svijetu nije da bude *su-vremena*, nego *su-vječna*. Svijetu je potrebna dimenzija vječnoga, neprolaznoga, i to je najveći doprinos što ga kršćanstvo može pružiti svijetu. Zasižno je lakše ići ukorak s vremenom nego ukorak s vječnošću. A upravo je liturgija privilegirano mjesto iskustva otajstvenog i vječnog.

Angažiranost Crkve u društvu danas je za mnoge postalo mjerilom njezine autentičnosti. No, u društvu koje komunicira »jezikom svijeta« teško je govoriti »jezikom otajstva«, pa je i liturgija potisnuta u drugi plan ne samo zauzimanja Crkve u svijetu nego i njezinu samoshvaćanju. Crkva je sve zauzetija u nastojanju da bude »kruh za život svijeta«, ali ju je, u svjetlu Kristove riječi (usp. *Mt* 13, 33), primjerenije prisposobiti kvascu negoli kruhu. Uistinu, kršćani nisu pozvani biti kruh – jer jedan je Kruh, Krist Gospodin – nego *kvasac svijeta*. Kvasac koji čuva život, prenoseći predano i dajući ga novom, onom što će biti. To je smisao kvasca, premda iskustvo svjedoči da je lakše i izazovnije biti kruh, jer za kruh se kaže 'hvala', a ne za kvasac koji je u kruhu. U slici te »prisutnosti u značenju kvasca« danas valja prepoznati potrebu nastojanja da Crkva bude samospoznata i djelatna kao otajstvena zbilja u svijetu.

Zbog gubljenja otajstvenoga u liturgiji i sam Ivan Pavao II. s vidljivom zabrinutošću poziva Crkvu na liturgijski ispit savjesti: »Je li liturgija uistinu življena

⁴³ Svjedoci smo najrazličitijih »prigodnih« slavlja koja se uokviruju u slavlje euharistije: proslava neke povijesne bitke, proslava obljetnice rođenja nekoga važnog crkvenog odličnika ili kulturnoga radnika, euharistija kojom se proslavlja nekakav građevinski pothvat društvenoga značaja.

⁴⁴ IVAN PAVAO II., *Mane nobiscum Domine*, 14.

kao *vrelo i vrhunac* crkvenoga života, prema nauku konstitucije ‘Sacrosanctum Concilium’? (...) Do koje je mjere liturgija proniknula u konkretni život vjernika i u kojoj mjeri obilježava ritam pojedinih zajednica? Razumijeva li se liturgija kao put svetosti, unutarnja snaga apostolskoga nastojanja i crkvenoga poslanja?⁴⁵. Deveta redovita biskupska sinoda nadahnula je postsinodalnu pobudnicu Ivana Pavla II. *Ecclesia in Europa* u kojoj je među zaključke stavljena zadaća: *ponovno otkriti otajstvo*, ponovno otkriti smisao liturgije.⁴⁶ U ovom trenutku povijesti Crkva spoznaje svoju zadaću: otkriti otajstvenost liturgije i u njoj pronaći izvor života i zauzetosti Crkve.

Pomno iščitavanje posljednjih liturgijskih dokumenata – *Tertio millennio adveniente*, *Novo millennio ineunte*, *Spiritus et Sponsa*, *Ecclesia de eucharistia*, *Redemptionis sacramentum*, *Mane nobiscum Domine* – otkriva nam da je negativna iskustva liturgijskoga života posljednjih godina nužno gledati u okviru nejasnih i pogrešnih shvaćanja same Crkve. Zamijetimo li da se već u prvoj enciklici Ivana Pavla II., *Redemptor hominis*, izričaj *Ecclesia de eucharistia* vivit susreće dva puta⁴⁷, lako nam je zaključiti da njegova zadnja (četnaesta) enciklika, s naslovom *Ecclesia de eucharistia (vivit)*, stavlja u prvi plan obnovu Crkve, obnovu koja kreće iz otvaranja Crkve otajstvenom zajedništvu s Gospodinom. Stoga se zadaće liturgijske obnove imaju razumijevati po ekleziološkome, a ne isključivo po liturgijskome ključu. *Euharistijska godina 2004. – 2005.* bila je u tom smislu zamišljena kao velika prigoda za novo razumijevanje Crkve, Crkve kao otajstvene stvarnosti u svijetu. Nije li baš u tom smislu moguće razumjeti izričitu preporuku Svetoga Oca da se u Godini euharistije ne poduzimaju nikakve posebne i izvanredne inicijative, kao npr. euharistijski kongresi, nego da sve što se bude činilo bude »prožeto dubokom unutarnjom proživljenošću«⁴⁸.

Na istome tragu kard. W. Kasper ističe da je život Crkve trajna *epiklesis*. Njezino je epikletsko lice danas zasjenjeno, a njezina sakramentalna snaga vidno oslabljena. Zato novo otkrivanje i življenje liturgijske otajstvene zbilje postaje

⁴⁵ Usp. IVAN PAVAO II., *Apostolsko pismo ‘Spiritus et Sponsa’ o četrdesetoj obljetnici konstitucije o liturgiji »Sacrosanctum Concilium«*, br. 6.; usp. IVAN PAVAO II., *Apostolsko pismo ‘Tertio millennio adveniente’*, br. 36.

⁴⁶ »U okolnostima današnjeg društva, često zatvorenog za transcendentno, pritisnutog potrošačkim načinom vladanja, društva koje postaje lakim plijenom starih i novih idolopoklonstava, no koje, istodobno, osjeća žeđ za nečim što nadilazi trenutačno, *zadaća koja se postavlja pred Crkvu u Europi* zahtjevnija je i uzvišenija. Ona se sastoji u ponovnom otkrivanju osjećaja za ‘otajstvo’: u obnavljanju liturgijskih slavlja tako da ona mogu biti rječitiji znakovi prisutnosti Krista Gospodina; u osiguravanju novih prostora za tišinu, molitvu i razmatranje; u povratku sakramentima, osobito euharistiji i pokori, kao izvorima slobode i nove nade.«, IVAN PAVAO II., *Ecclesia in Europa*, 69.

⁴⁷ Usp. IVAN PAVAO II., *Redemptor hominis*, 20.

⁴⁸ IVAN PAVAO II., *Mane nobiscum Domine*, 29.

put nove obnove Crkve. Liturgija uistinu još nije postala ni *culmen* ni *fons* života Crkve. Ona je tek jedan od vidova njezine djelatnosti. Liturgijska će se obnova približiti svome cilju kad liturgija ne bude shvaćena kao *djelatnost Crkve*, nego doživljena kao *Božje djelovanje u Crkvi*.

Iz tog je razloga potrebno više nastojati da zbiljnost (dogadjajnost) otajstva spasenja bude jasnije vidljiva u liturgijskome činu Crkve. Nova teološka misao, slijedeći saborske i posaborske dokumente, naznačuje *actio sacra*, dakle liturgijski čin, kao mjesto i put razumijevanja otajstva euharistije. Euharistija se razumijeva *per ritus et preces*, dakle kroz *usus rerum exteriorum*. Međutim, unatoč prihvaćenosti obnovljene forme bogoslužja, dakle unatoč prihvaćenosti novoga oblika svetoga čina (*actio sacra*), sâmo razumijevanje toga čina i liturgijskoga otajstva ne slijedi put *per ritus et preces*, nego se otajstvo još uvijek pokušava razumijevati i u njemu sudjelovati *per actus animae*.⁴⁹ Jasnoći otajstvene zbilje potrebna je jasna obredna zbilja. Obredno (simboličko) je liturgijski put k otajstvenom.

Zaključak: Obnova pred zadaćom novoga iskoraka

Naša Crkva, glede recepcije liturgijske obnove, pripada onom krugu zemalja u kojima je liturgijska obnova prihvaćena bez većega ili otvorenoga opiranja, ali također pripada onom krugu zemalja koje su djelo obnove zaustavile na prihvaćanju nove forme bogoslužja. Razdoblje reforme, kao vrijeme *re-forme*, je iza nas te predstoji vrijeme *obnove*, razdoblje u kojem nam je otkrivati duh liturgije (*mens liturgiae*) te nastojati na *nov* način doživljavati *novu formu* slavljenja.

Kao plod ovdje ocrtanoga »liturgijskog ispita savjesti«, na koji je pozvao Ivan Pavao II.,⁵⁰ moguće je izdvojiti nekoliko žurnih zadaća koje nam predstoje na putu liturgijske obnove. U tom promišljanju nisam ciljano tražio sedam zadaća, ali sam na kraju shvatio da te žurne zadaće govore istovremeno o *sedam liturgijskih grijeha propustom* sadašnjega trenutka.

1. Liturgijska znanost. U samom pristupu liturgijskoj znanosti potrebno je nadići predrasude da je ona »disciplina koncila« tj. instrument kojim bi Crkva provodila propisane liturgijske norme. Liturgijsku je znanost dakle potrebno akcep-

⁴⁹ Tragove takvoga pristupa lako je zamijetiti u »poticajnim riječima« kojima se ponekad pokušava pratiti i »tumačiti« obred pričesti u slavlju euharistije pri čemu se čin stvarnoga sakramentalnoga sjedinjenja s Gospodinom kroz stvarno i tvarno blagovanje (*actio sacra*) pretvara u »nedogađajni« *actus animae* (npr. riječima »Sad ćemo primiti Isusa u svoje srce«). U pouci vjernicima ustrajno se govori o Kristovoj prisutnosti, koja se u euharistiji zbiva *vere realiter et substantialiter*; a u samome slavlju, koje je uzbiljenje te otajstvene stvarnosti, sve biva pretvoreno u *spiritualiter*; što pak ni izdaleka nije jednako s onim misterijskim ili otajstvenim jer otajstveno uvijek i neizostavno traži simbolički (obredni) put do iskustva.

⁵⁰ Usp. IVAN PAVAO II., 'Spiritus et Sponsa', br. 6.

tirati kao teološku disciplinu koja pripada grani sustavne teologije, zajedno sa fundamentalnom teologijom i dogmatikom, a ne grani praktičnih teoloških disciplina. To nije novo sučeljavanje nego novo prožimanje teoloških disciplina.

2. *Liturgijska izobrazba.* Liturgijskom katehezom i drugim oblicima liturgijske izobrazbe, koja će obuhvatiti ponajprije svećenike odgovorne za liturgijski život u zajednicama, probuditi istinsku spoznaju o liturgiji kao događanju otajstva u čijoj je službi događanje obreda.

3. *Sakramenti inicijacije.* Veće vrednovanje unutarnjeg smisla sakramenata inicijacije i njihova slavljenja kao iskustvenog i egzistencijalnog uvođenja u otajstvo spasenja. Složit ćemo se s kardinalom Ratzingerom koji ustvrdi da je najveći dio Kristovih vjernika danas *de facto* ostao na razini *katekumenata*, da još nije u potpunosti dosegao preobrazbu Kristovom Pashom. Ta činjenica obvezuje na novi oblik pastorala, i na liturgiju koja će biti uistinu mistagoška, takva da će nuditi stvarnost spasenja.

4. *Eklezijalnost liturgije.* Otkrivanje eklezijalne naravi liturgije kako bi se bogoslužne zajednice otkrile svoju subjektnu ulogu u bogoslužju te kako bi zauzimanje za *participatio actiosa* prerاسlo u *celebratio actiosa* cijele zajednice. Tomu će zacijelo pridonijeti uspostavljanje stalnih liturgijskih službi povjerenih laicima, kao npr. službe čitača i akolita, te novo vrednovanje drugih liturgijskih službi. Pri tom je nužno naznačiti stalnu opasnost od zamke lako ostvarivog i zamamnog *aktivizma* u bogoslužju koji lažno govori o aktivnom sudjelovanju i priječi otvorenost *aktivizmu* koji dolazi odozgo.

5. *Liturgijski znak i simbol.* Briga za vjerodostojno i »razgovijetno« obredno izražavanje, tj. za vjerodostojnost znaka u bogoslužju. U društvu koje se više ne može okarakterizirati kao potrošačko nego kao *Erlebnisgesellschaft*, društvo doživljaja, u opasnosti smo i liturgiju Crkve pretvoriti u primamljive duhovne spektakle, u snažne i izvanredne doživljaje, »uspješnice«, osobito kad je riječ o misama s mladima i posebnim skupinama, ili o prigodnim slavljenjima. Nije li bogoslužje opet instrumentalizirano u neke druge ciljeve crkvene brige za vjernike?

6. *Liturgijski prostor.* Liturgija kao zbiljnost otajstva i spasenja nužno se služi simboličkim govorom u koji je uključeno svekoliko obredno događanje, sve pojavno u bogoslužju, pa tako i prostor u kojem se slavi. Čini se da je liturgijska obnova u našim prilikama glede liturgijska prostora u mnogim slučajevima krenula korakom unazad. Liturgija je prvi *arhitekt prostora*. Prostor se konstruira iz stvara liturgije i to onakve kakva bi trebala biti.

7. *Liturgijska glazba.* Unatoč silnoj produktivnosti crkvene glazbe i glazbe u Crkvi, ne možemo se pohvaliti repertoarom liturgijske glazbe. I ovdje vrijedi isto načelo: liturgijska je glazba ona koja je ciljano stvarana za liturgiju i to ne načelno, nego s jasnom spoznajom njezina konteksta u konkretnom liturgijskom slavlju.

U ostvarenju naznačenih zadaća potreban je stalni dijalog s liturgijom Crkve, ali ponajprije s liturgijskim euhološkim molitvenim tekstovima. Liturgijska norma i način slavljenja oslikavaju *vrijeme* u kojem Crkva živi a liturgijski sadržaj otkriva *Predaju* koja je stalna jer je stalno i nepromjenjivo otajstvo spasenja koje se u liturgiji Crkve otkriva i ponazočuje. Stoga vjernost tradiciji znači prije svega vjernost Tradiciji – Onome od Gospodina predanom. To je zacijelo vjernost budućnosti, trenutku susreta s Gospodinom licem u lice.

Summary

LITURGICAL RENEWAL IN LIGHT OF POST-COUNCIL DIRECTIVES

*On the occasion of the 40th anniversary of the constitution 'Sacrosanctum Concilium' of the Second Vatican Council it is appropriate to recall its integration into the liturgical tradition of the Church as well as its openness to the times that Church lives in. The coincidence of the date of the proclamation of the constitution (4 December 1963) with the day of the conclusion of the 400th anniversary of the Tridentine Council (4 December 1563) tells us that council and post-council liturgical renewal intends to be consistent to tradition while at the same time being open to development. With these presumptions in mind it is possible to recognise the fundamental principles of renewal in this liturgical constitution: *mysterium paschale* forms the focal point of all round Church ceremonies while at the same time becoming a reality of each liturgical celebration; in celebrating the liturgical act it is worth giving priority to God's word, which according to liturgical proclamation is a special form of Christ's presence in the community of the faithful; the liturgy forms the »culmen et fons« of the all round life of the Church; liturgical celebration is ordered »per ritus et preces« and so it is only in this indivisible essence that it can be understood.*

In the post-council process of liturgical renewal it is possible to differentiate three consequent periods: the first period from the conclusion of the Council until the mid seventies, rich with liturgical documents and recognisable by the preparation and publication of new liturgical works, is marked with features of »reform«, i.e. renewal in the form or manner of celebrations. The second period in the late eighties is marked with documents that the Church wishes to have theological foundations and directives the began on the path of renewal, above all pointing out the »liturgical spirit«. In the third period, which began in the early nineties, we see a new approach to acts of renewal: attempts to correct deviations that emerged, disbearing and misuse and so that period is can be said to be the »via purgativa« of liturgical renewal.

The experience of the path crossed enables us to differentiate the ambiguous interpretation of liturgical renewal. While until now the act of renewal, renewal itself was understood to be an act of the Church over liturgy, now we are entering into a period when it is worthwhile accepting the liturgy as an act of renewal over the Church. It is worth transgressing from endeavours of »reformare liturgiam« to »reformari ex liturgia«. New theo-

logical thought and church documents connect the renewal of the Church with renewal of the liturgy. This is particularly so in the last encyclica by Pope John Paul II, »Ecclesia de Eucharistia«. Instead of the power of the church over the liturgy as was professed for centuries (according to the principle »eucharista de ecclesia«) the power of the liturgy over the life of the Church is once again being brought to the fore (the principle of »ecclesia de eucharistia«). Liturgical renewal then should be understood for its ecclesiastical and not liturgical-celebratory key.

In this light of the primary duty of renewing the Church and renewing liturgy, we once again discover the Church as a mysterious and sacramental reality in the world. Only in this light of the Church as a mystery will it be possible for the liturgy to live as a mystery of salvation, i.e. as the reality of God's salvational act in the life of the Church.

Key words: liturgy, liturgical renewal, Second Vatican Council, Sacrosanctum concilium, mystery, ceremony, Church, Church documents.